

حقیقت محمدیه  
صلی الله علیه  
وآله و سلم

در اندیشه های فلسفی - عرفانی ملاصدرا

نهدیه علوی فر

سرشناسه: علوی فر، مهدیه، ۱۳۵۶-  
عنوان و نام پدیدآور: حقیقت محمدیه در اندیشه های فلسفی - عرفانی ملاصدرا/ مهدیه علوی فر  
مشخصات نشر: قم: انتشارات زینا، ۱۳۹۰

وضعیت فهرست نویسی: فیا

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۴۳۹-۴-۵  
مشخصات ظاهری: ۳۵۲ ص  
یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۳۵]-۳۵۲

موضوع: صدر الدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ ق. - نظریه درباره هستی شناسی (فلسفه اسلامی)

موضوع: هستی شناسی (فلسفه اسلامی)

موضوع: فلسفه اسلامی

موضوع: حکمت متعالیه

رده بندی دیویی: ۱۸۹/۱

رده بندی کنگره: ۸۵/۱۱۲۳BBR ۱۳۹۰

شماره کتابشناسی ملی: ۸۹۷۴۹۴۲

○ انتشارات زینا

○ حقیقت محمدیه در اندیشه های فلسفی - عرفانی ملاصدرا

○ مؤلف: مهدیه علوی فر

♦ حروف نگاری و صفحه آرایی: انتشارات زینا

♦ چاپ: الهادی

♦ نوبت چاپ: اول

♦ شمارگان: ۱۰۰۰

♦ قیمت: ۶۷۰۰۰ ریال

♦ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۴۳۹-۴-۵

♦ تلفن همراه: ۰۹۱۲۷۵۰۸۳۶۱

♦ پست الکترونیکی: zina.pub@gmail.com

# فهرست مطالب

|                                                                                       |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------|----|
| مقدمه.....                                                                            | ۱۳ |
| نگاهی گذرا به اندیشه و شخصیت ملاصدرا.....                                             | ۱۵ |
| حکمت متعالیه ، حکیم متأله.....                                                        | ۱۶ |
| تأثیر پذیری صدرا از عرفان ابن عربی.....                                               | ۱۸ |
| آثار صدر المتألهین.....                                                               | ۱۹ |
| ضرورت و اهمیت تحقیق.....                                                              | ۲۳ |
| پیش فرض ها.....                                                                       | ۲۵ |
| پیشینه تحقیق.....                                                                     | ۲۷ |
| روش تحقیق.....                                                                        | ۲۸ |
| فصل اول: کلیات.....                                                                   | ۳۱ |
| ۱-۱- حقیقت.....                                                                       | ۳۳ |
| ۱-۱-۱- حقیقت از منظر عرفا.....                                                        | ۳۳ |
| ۱-۱-۲- حقیقت از منظر فلاسفه.....                                                      | ۳۷ |
| ۱-۱-۳- نکته.....                                                                      | ۴۱ |
| ۱-۲- حقیقت محمدیه <small>صلی الله علیه و آله</small> از منظر عرفا، فلاسفه، شعراء..... | ۴۲ |
| ۱-۲-۱- حقیقت محمدیه <small>صلی الله علیه و آله</small> از منظر عرفا.....              | ۴۲ |
| ۱-۲-۲- حقیقت محمدیه <small>صلی الله علیه و آله</small> از منظر ابن عربی.....          | ۴۳ |

- ۴۸ ..... ۱-۲-۳ - حقیقت محمدیه علیه السلام از منظر کاشانی
- ۴۹ ..... ۱-۲-۴ - حقیقت محمدی علیه السلام از منظر خوارزمی
- ۵۱ ..... ۱-۲-۵ - حقیقت محمدیه از منظر جندی
- ۵۲ ..... ۱-۲-۶ - حقیقت محمدیه از منظر جامی
- ۵۴ ..... ۱-۲-۷ - حقیقت محمدیه علیه السلام از منظر قیصری
- ۵۷ ..... ۱-۲-۷ - حقیقت محمدیه از منظر ابن فناری
- ۵۸ ..... ۱-۲-۸ - حقیقت محمدیه علیه السلام از منظر حکیم قمشه‌ای
- ۵۸ ..... ۱-۲-۲ - حقیقت محمدیه علیه السلام از منظر فلاسفه
- ۵۸ ..... ۱-۲-۲-۱ - آراء ملاعلی نوری در مورد حقیقت محمدیه علیه السلام
- ۶۰ ..... ۱-۲-۲-۲ - حقیقت محمدیه علیه السلام از منظر ملاعلی سبزواری
- ۶۱ ..... ۱-۲-۳ - حقیقت محمدیه علیه السلام از منظر شعراء
- ۶۱ ..... ۱-۲-۳-۱ - حقیقت محمدیه علیه السلام از منظر مولانا
- ۶۲ ..... ۱-۲-۳-۲ - حقیقت محمدیه علیه السلام از منظر شبستری و شارح
- ۶۵ ..... گلشن راز
- ۶۶ ..... ۱-۲-۳-۳ - حقیقت محمدیه علیه السلام از منظر عبدالرحمن جامی
- ۶۷ ..... ۱-۳ - رابطه حقیقت محمدیه علیه السلام با حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم
- ۷۵ ..... ۱-۴ - حقیقت محمدیه علیه السلام جوهری عقلانی

|     |                                                                            |
|-----|----------------------------------------------------------------------------|
| ۷۶  | ۵-۱- اسماء حقیقت محمدیه <small>علیه السلام</small>                         |
| ۷۹  | ۱-۵-۱- حقیقه الحقائق                                                       |
| ۸۳  | ۲-۵-۱- حق مخلوق به                                                         |
| ۸۶  | ۳-۵-۱- نفس رحمانی                                                          |
| ۹۲  | ۱-۵-۳-۱- جایگاه نفس رحمانی در مراتب انوار محمدی <small>علیه السلام</small> |
| ۹۴  | ۲-۵-۳-۱- عماء همان نفس رحمانی                                              |
| ۹۵  | ۳-۵-۳-۱- فیض ایجادی همان نفس رحمانی                                        |
| ۹۵  | ۴-۵-۳-۱- فیض مقدس یا همان نفس رحمانی                                       |
| ۹۸  | ۵-۵-۳-۱- اتحاد انسان کامل با نفس رحمانی                                    |
| ۱۰۱ | ۴-۵-۱- قرآن                                                                |
| ۱۰۳ | ۵-۵-۱- شرح مختصر بعضی از اسماء حقیقت محمدیه <small>علیه السلام</small>     |
| ۱۰۷ | ۶-۱- مفهوم صادر نخستین در ادیان                                            |
| ۱۰۷ | ۱-۶-۱- دین یهود                                                            |
| ۱۰۹ | ۲-۶-۱- آیین زرتشتی                                                         |
| ۱۱۳ | فصل دوم: ظهورات                                                            |
| ۱۱۵ | ۱-۲- ظهورات                                                                |
| ۱۱۵ | ۲-۲- نور مساوی وجود                                                        |

۲-۳- ظهور و تجلی و احکام آن دو ..... ۱۲۱

۱-۲-۳- ظهور و تجلی در لغت و اصطلاح ..... ۱۲۱

۱-۱-۲-۳- انواع تجلی ..... ۱۲۴

۲-۱-۲-۳- انواع تجلی بر مبنای فیض الهی ..... ۱۲۵

۴-۲- تفاوت ظهور و تجلی با حلول و اتحاد ..... ۱۲۷

اثبات تجلی و نفی علیت به معنای متعارف ..... ۱۲۹

۵-۲- معنای علیت و مبانی آن از منظر فلسفه متعارف و صدر المتألهین ..... ۱۲۹

۶-۲- تجلی حق تعالی از منظر صدر المتألهین ..... ۱۳۴

۱-۲-۶- آثار تجلی ..... ۱۳۸

۱-۱-۲-۶- وحدت وجود و موجود ..... ۱۳۹

۱-۱-۱-۲-۶- علت و سبب وجود کثرات ..... ۱۴۴

۲-۱-۱-۲-۶- مراتب کثرات (تقدم و تأخر کثرات) ..... ۱۴۶

۳-۱-۱-۲-۶- رابطه کثرات با حق ..... ۱۴۸

۲-۱-۲-۶- تشکیک مظاهری ..... ۱۵۱

۱-۲-۱-۲-۶- جایگاه حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله در سلسله مظاهر

تشکیکی وجود ..... ۱۵۳

۱-۱-۲-۱-۲-۶- آثار حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله نسبت به مراتب

|                                                       |     |
|-------------------------------------------------------|-----|
| وجود .....                                            | ۱۶۳ |
| ۲-۷- فیض اقدس و مقدس .....                            | ۱۶۵ |
| ۱-۷-۲- فیض اقدس .....                                 | ۱۶۶ |
| ۲-۷-۲- فیض مقدس .....                                 | ۱۶۸ |
| فصل سوم: صادر نخستین و ویژگیهای آن .....              | ۱۷۱ |
| ۳-۱- صادر نخستین و ویژگیهای آن .....                  | ۱۷۳ |
| ۱-۱-۳- قاعده الواحد .....                             | ۱۷۳ |
| ۱-۱-۱- تبیین قاعده الواحد از کلام صدر المتألهین ..... | ۱۷۴ |
| ۲-۱-۱-۳- صدور و صادر اول .....                        | ۱۷۵ |
| ۲-۱-۳- سنخیت بین علت و معلول .....                    | ۱۷۷ |
| ۳-۱-۳- قاعده امکان اشرف .....                         | ۱۸۰ |
| ۲-۳- مصداق صادر اول .....                             | ۱۸۲ |
| ۱-۲-۳- مصداق صادر اول و دلایل آن از منظر حکماء .....  | ۱۸۳ |
| ۲-۲-۳- مصداق صادر اول و دلایل آن از منظر عرفاء .....  | ۱۹۶ |
| ۳-۲-۳- جمع بین قول حکماء و عرفاء .....                | ۱۹۸ |
| ۱-۳-۲-۳- از منظر ابن عربی .....                       | ۱۹۸ |
| ۲-۳-۲-۳- از منظر صدر المتألهین .....                  | ۱۹۹ |

- ۲-۲-۳-۲-۳- بحث لغوی در تأیید جمع اقوال صدرالمتألهین. ۲۰۴
- ۲-۲-۳-۲-۳- نظر امام رحمه الله علیه در مورد وجه جمع اقوال صدرالمتألهین ..... ۲۰۵
- ۳-۳- نسبت مرتبه جمعی محمدی صلوات الله علیه واله با عقل اول ..... ۲۰۶
- ۳-۴- نتیجه ..... ۲۰۸
- ۳-۵- بحث روایی و استنتاج عقلی از اول ما خلق الله ..... ۲۱۰
- ۳-۶- حقیقت محمدیه صلوات الله علیه از منظر صدرالمتألهین ..... ۲۲۲
- ۳-۷- حضرات خمس ..... ۲۲۵
- ۳-۸- انسان کامل ..... ۲۲۹
- ۳-۸-۱- معنای اصطلاحی کمال ..... ۲۳۰
- ۳-۸-۲- ضرورت وجود انسان کامل ..... ۲۳۶
- ۳-۸-۳- رابطه انسان کامل با عالم ..... ۲۴۱
- فصل چهارم: آثار و ویژگیهای حقیقت محمدیه صلوات الله علیه ..... ۲۴۷
- ۴-۱- خلافت حقیقت محمدیه صلوات الله علیه ..... ۲۴۹
- ۴-۱-۱- معنای خلیفه و خلافت الهی ..... ۲۴۹
- ۴-۱-۲- حکمت خلافت الهی ..... ۲۵۵
- ۴-۱-۳- سر خلافت انسان ..... ۲۵۸



|     |                                                                               |
|-----|-------------------------------------------------------------------------------|
| ۲۶۴ | ۴-۱-۴- اقسام خلافت                                                            |
| ۲۶۷ | ۴-۱-۵- اسم اعظم و خلافت حقیقت محمدیه <small>صلی الله علیه و آله و سلم</small> |
| ۲۷۳ | ۴-۱-۶- ویژگیهای خلافت                                                         |
| ۲۷۳ | ۴-۱-۶-۱- جامعیت                                                               |
| ۲۷۹ | ۴-۱-۶-۲- قطبیت حقیقت محمدیه <small>صلی الله علیه و آله و سلم</small>          |
| ۲۸۱ | ۴-۱-۶-۳- ربوبیت مطلقه حقیقت محمدیه <small>صلی الله علیه و آله و سلم</small>   |
| ۲۸۴ | ۴-۱-۶-۳-۱- مظاهر حقیقت محمدیه <small>صلی الله علیه و آله و سلم</small>        |
| ۲۸۹ | ۴-۱-۶-۳-۲- اولین ظهور حقیقت محمدیه <small>صلی الله علیه و آله و سلم</small>   |
| ۲۹۱ | ۴-۱-۶-۳-۳- انبیاء الهی ظهورات حقیقت محمدی                                     |
| ۲۹۳ | ۴-۲- ولایت                                                                    |
| ۲۹۹ | ۴-۲-۱- اقسام ولایت                                                            |
| ۲۹۹ | ۴-۲-۱-۱- ولایت مطلقه و مقیده                                                  |
| ۳۰۳ | ۴-۲-۱-۲- ولایت عام و خاص                                                      |
| ۳۰۵ | ۴-۲-۱-۳- ولایت شمسیه، ولایت قمریه، ولایت نجمیه                                |
| ۳۰۶ | ۴-۲-۱-۴- ولایت تکوینی و تشریعی                                                |
| ۳۰۷ | ۴-۲-۱-۴-۱- ولایت تکوینی                                                       |
| ۳۱۱ | ۴-۲-۱-۴-۲- ولایت تشریعی                                                       |

۳۱۴..... ۱-۲-۴-۱-۲-۴- طریقه کسب ولایت تشریعی

۳۱۷..... ۲-۲-۴-۱-۲-۴- جامعیت شریعت حضرت محمد ﷺ

۳۲۱..... نتایج

۳۳۵..... کتابنامه

۳۳۷..... الف) کتابنامه فارسی

۳۴۴..... ب) کتابنامه عربی

۳۵۲..... ج) کتابنامه انگلیسی

۳۵۲..... د) اینترنت

## مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم      هست صلاهی سرخوان کریم  
خوان کرم کرده کریم آشکار      گوید بسم الله دستی پیار<sup>۱</sup>

بعد از تیمن به ادای ثنای جمیلی جلیل که هر چه در صحاف کائنات از جنس ثنا  
محدث باشد، همه به جناب عظمت و کبریایی تو عائد است، از دست و زبان ما چه  
آید، که سپاس و ستایش ترا شاید، تو چنانی که خود گفته‌ای و گوهر ثنای تو آنست  
که خود سفته‌ای «لا احصى ثناء عليك، كيف، و كل ثناء يعود اليك»

و پس از تبرک به افشاء درود حبیبی واجب الترحیب که هم مطلع دیوان نبوت  
وصف کمال اوست که «كنت نبيا و ادم بين الماء و الطين» و هم مقطع داستان  
رسالت نعت جلال او که «ولكن رسول الله و خاتم النبيين»

«اللهم صل على محمد و آل محمد ناصب لواء المحمد و صاحب المقام  
المحمود محمد المبعوث الى كافه الثققلين، اللهم، فصل عليه و على  
الارواح الطاهره من اهل بيته و اولاده صلاه كثيره»

آغاز هر مطلعی سلام است بهر شاهدان مشهد حضرت حق، و چه شاهی بالآتر

۱. عبدالرحمن جامی، دیوان جامی، مقدمه و تصحیح اعلاخان افصح زاده (تهران: مرکز مطالعات دینی، ۱۳۷۸)، ج ۱، ص ۳۵.

۲. همان، لوامع و لواویح، مقدمه ایرج افشار (بی جا: منوچهری، بی تا)، ص ۳.

و برتر از محمدی ﷺ

|                            |                              |
|----------------------------|------------------------------|
| سلام علیک ای نبی مکرم      | طفیل وجود تو ایجاد عالم      |
| سلام علیک ای ز آباء علوی   | جمال تو آینه اسم اعظم        |
| سلام علیک از آغاز فطرت     | تو را خاتم المرسلین نقش خاتم |
| سلام علیک ای ز اسماء حسنی  | ترحم علینا بماء ترحم         |
| سلام علیک ای به ملک رسالت  | زلطف تسوداریم امیند مرهم     |
| جگر تشنگانیم از ره رسیده   | طفیل وجود تو ایجاد عالم      |
| درونها فگاریم و دلها جراح  | جمال تو آینه اسم اعظم        |
| مکر متراز از آدم و نسل آدم | به صورت موخر به معنی مقدم    |

مجموعه حاضر در شرح و تبیین حقیقت محمدیه ﷺ است

|                                  |                                |
|----------------------------------|--------------------------------|
| یا خاتم النبیین یا سیدالرسال     | نعت تو فتنه‌نامه ملک مؤید      |
| جامی که هست خاطر او بحر نعت      | زان بحر بر لب آمده در منضد است |
| عمریست روبه کعبه فقر است و نیستی | راهش نماکه گم شده در هستی خود  |
| بگشای قفل بند طبیعت ز باطنش      | چو ظاهرش به قید شریعت مقید     |

یکی از والاترین مفاهیم عرفانی که در حکمت متعالیه نورافشانی می‌کند، حقیقت محمدیه ﷺ است، این حقیقت متعالی یکی از ریشه‌دارترین مفاهیم عرفانی است که قدمت وجودی آن به اول خلقت برمی‌گردد اول ما خلق الله نوری و

بعد از آن هر جا که حکیمی وارسته و حکمتی الهی وجود داشته، از آن حقیقت سخن به میان رفته است، مثلاً در حکمت یونانی آناکسیمندر، انکسیمانس، در آیین یهودی، مسیحیت، زرتشت، و در نهایت صورت تکامل یافته این مبحث عظیم در عرفان ابن عربی، به منصف ظهور رسیده است، و صدر المتألهین به تبع ابن عربی، سعی در شرح و تبیین این حقیقت والا دارد، برای اینکه بهتر به رویکردهای فلسفی - عرفانی صدر المتألهین پی ببریم ابتدا شمه‌ای به اندیشه و شخصیت ملاصدرا می‌پردازیم

### نگاهی گذرا به اندیشه و شخصیت ملاصدرا

فیلسوف عظیم الشأن صدر المله والدین، محمد بن ابراهیم بن یحیی قوامی شیرازی معروف به صدر المتألهین (۹۷۹ - ۱۰۵۰) از اعظم حکمای اسلام و یکی از بزرگترین فلاسفه اسلام که در علوم الهی و فلسفه ماوراء الطبیعه مقام بلندی را داراست.

این روحانی عظیم در شهر شیراز متولد شده و در بصره موقع مراجعت از سفر حج دعوت حق را استجاب کرده است (۹۷۹-۱۰۵۰)

صدر المتألهین بعد از تکمیل سطوح فقه و اصول برای ادامه تحصیل به اصفهان مسافرت کرد علاوه بر مقامات علمی، در عبادت و تصفیه باطن و نفس و اعراض از اهل دنیا و توجه به حق صاحب حظی وافر و بهره‌ای کامل بوده است. و راه نجات را منحصر به پیروی از مشکات نبوت و ولایت می‌داند. و علم به مبدأ و معاد و علم نفس

و عوالم بعد از این نشأه را برای انسان از طریق انسان کامل و کسی که مظهریت اسم اعظم و خلافت کبرای الهی مختص به اوست، حاصل می‌داند. این عقیده و فکر والای او در شرح اصول کافی و مفاتیح الغیب و اسرارالایات و تفسیر قرآن و سایر کتب او به وضوح دیده می‌شود.

در این رابطه صدر المتألهین در رساله سه اصل می‌گوید:

همچنان که حواس از ادراک اولیات امور اخروی عاجز است و از این قبیل است معرفت روز قیامت و سر حشر و رجوع جمیع خلایق به پروردگار عالم و حشر اجساد و نشر صحائف و تطایر کتب و معنی صراط و میزان و سایر احوال و نشئه قبر و هر چه از این قبیل از انبیاء علیهم السلام حکایت کرده‌اند، همه از علوم و مکاشفاتی است که عقل نظری در آن عاجز و اعجمی است و جز به نور متابعت وحی سید عربی اهل بیت نبوت و ولایتش - علیه و علیهم السلام و الشاء - ادراک نمی‌توان کرد و اعلی حکمت و کلام را از آن نصیبی چندان نمی‌باشد.

### حکمت متعالیه ، حکیم متأله

همان‌طور که عنصر اصلی حکمت متعالیه را برهان، عرفان و قرآن تشکیل می‌دهد، گوهر اصیل حکیم متأله را تحقق به امور یاد شده، می‌سازد به نحوی که

این امور به منزله صورت نوعیه و فصل مقوم او می باشند، و به همان جهت که حکمت متعالیه رئیس همه علوم است<sup>۱</sup> حکیم متأله نیز سید علماء می باشد زیرا «قیمه کل امرء ما یحسنه»

تمایز حکمت متعالیه از سایر علوم الهی مانند عرفان نظری، حکمت اشراق، حکمت مشاء، کلام و حدیث با اشتراکی که بین آنهاست، در این می باشد که هریک از آن علوم به یک جهت از جهات عرفان، برهان، قرآن و وحی اکتفاء می نماید و به جهات دیگر نمی پردازد و اگر هم به جهتی دیگر دسترسی یافت آن را مؤید فن خود می شمارد و نه دلیل، و اگر هم توان دسترسی به آن را نداشت به همان جهت خاص خود بسنده می نماید لکن حکمت متعالیه کمال خود را در جمع بین ادله یادشده، جستجو می کند و هر کدام را در عین لزوم و استقلال با دیگری می طلبد و با اطمینان به هماهنگی و جزم به عدم اختلاف همه آنها را گرد هم می آورد و در مقام سنجش درونی، اصالت را از قرآن می داند و آن دو را در محور وحی، غیر قابل انفکاک مشاهده می کند از دیگر مشخصه های حکیم متأله این است برهان را همتای عرفان دانسته و آن را ضروری می داند نه فقط برای تأیید و تنبیه بلکه عرضه آن دو را بر قرآن فریضه می شمارد نه نافله.

البته نسبت عرفان و همچنین برهان به قرآن نسبت مقید به مطلق است و هر مطلق

۱. صدر المتألهین، تفسیر قرآن کریم (قم: بیدار، چاپ دوم، ۱۳۶۶)، ج ۴، ص ۱۶.

همه آنچه را که مقید دارد داراست. ولی مقید در اثر وجودیش بعضی از شئون مطلق را فاقد خواهد بود، لذا انسان کامل می‌تواند برخی از مشهودهای خویش را به عارف ارائه دهد چه اینکه می‌تواند در نزد حکیم برهریک، برهان اقامه کند.<sup>۱</sup>

صدرالمتألهین می‌گوید: فرق میان علوم اهل نظر و معارف اهل بصر، نظیر امتیاز میان فهمیدن معنای شیرینی و چشیدن آن است و نیز همانند فرق بین فهمیدن معنای صحت و مفهوم سلطنت، و صحیح و سلطان شدن می‌باشد. پس یقین کردم که حقایق ایمانی بدون تصفیه دل میسر نیست.<sup>۲</sup>

### تأثیر پذیری صدرا از عرفان ابن عربی

یکی از کسانی که در عالم تشیع بیش از همه به تمجید و تحسین ابن عربی پرداخته و آثارش متأثر از افکار اوست، ملاصدرا می‌باشد. ملاصدرا در مواضع عدیده به خضوع و خشوع بسیار در مقابل ابن عربی سر فرود می‌آورد و در آثارش کسی را به اوصاف او نمی‌ستاید. اصولاً غالب آثار ملاصدرا خصوصاً کتاب اسفار او ناظر به مبرهن ساختن حقایقی است که ابن عربی به کشف و شهود به آن رسیده است. لذا می‌بینیم که در جای جای اسفار از فصوص الحکم و فتوحات مکیه‌ی

۱. جوادی آملی، حکمت متعالیه صدرالمتألهین: مجموعه مقالات همایش جهانی ملاصدرا (تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا، ۱۳۸۰)، ج ۱، ص ۱۸۱ - ۱۸۶.

۲. صدرالمتألهین، تفسیر قرآن کریم، مقدمه سوره واقعه، ج ۷، ص ۱۰.



## آثار صدر المتألهين

صدرالمتألهین از خود آثاری بسیار ارزشمند و گران سنگ باقی گذاشته است. که در نوبه خود بی نظیر می باشند، شاهد براین مطلب این است که بعد از او هیچ فیلسوف دیگری چنین آثاری از خود باقی نگذاشته است. و توان آوردن مکتب جدید فلسفی همتای فلسفه ملاصدرا را نداشته است و فقط در شرح آثار او بسنده

کرده‌اند.

مضامین کتب ملاصدرا حکمت، عرفان، علوم عقلی، علوم دینی، علوم نقلی است.

کتب و رسائل ملاصدرا عبارت است :

۱- الحکمه المتعالیه فی الاسفار الاربعه العقلیه

۲- الشواهد الربوبیه

۳- المبدء والمعاد

۴- المشاعر

۵- الحکمه العرشیه

۶- حاشیه بر شرح حکمت الاشراق

۷- رساله المسائل القدسیه فی اسرار النقطه الحسیه، البته انتساب این کتاب به

صدرا محل تردید است.

۸- شرح الهدایه الاثیریّه

۹- حاشیه بر الهیات شفاء

۱۰- فی اتحاد العاقل و المعقول

۱۱- فی اتصاف الماهیه والعقول

۱۲- فی بدء وجود الانسان

۱۳- فی التصور والتصدیق

۱۴- فی الجبر و التفویض

۱۵- فی الحدوث

۱۶- فی الحشر

۱۷- فی سریان الوجود

۱۸- فی القضاء و القدر

۱۹- فی الشخص

۲۰- دیباچه عرش التقدیس میرداماد

۲۱- الوجود

۲۲- اکسیر العارفين

۲۳- الواردات القلبیه

۲۴- مظاهر الهیه در اسرار علوم کمالیه

۲۵- القواعد الملکوتیه

۲۶- حاشیه بر رواشح سماویه میرداماد

۲۷- حل المشكلات الفلکیه

۲۸- خلق الاعمال

۲۹- کسر اصنام الجاهلیه

۳۰- رساله سه اصل

۳۱- المزاج

۳۲- المعاد الجسمانی

۳۴- تنقیه در منطق

۳۵- مفاتیح الغیب

۳۶- اسرار الایات

۳۷- فی الامامه

۳۸- حاشیه بر شرح لمعه

۳۹- شرح اصول کافی

۴۰- متشابه القرآن

۴۱- رساله الواح عادی

۴۵- تفسیر قرآن کریم شامل سوره‌های ذیل است {۱- حمد ۲- بقره (نا تمام) ۳-

آیه الکرسی ۴- آیه نور ۵- سوره یس ۶- سوره واقعه ۷- سوره حدید ۸- سوره اعلی ۹-

سوره طارق ۱۰- سوره زلزال ۱۱- سوره سجده ۱۲- سوره شوری}

۴۶- رساله در حرکت جوهری

۴۷- قواعد الملکوتیه

۴۸- رساله زاد المسافر

۴۹- اشعار، شالم منتخب مثنوی و چند رباعی

۵۰- رسائل و مکتوبات مختلفی که در پاسخ سئوالات عرفانی و فلسفی به معاصران خود مانند میرداماد و ملاشمسای گیلانی نگاشته است.<sup>۱</sup>

آثار ملاصدرا را نباید به کتب او خلاصه کرد، بلکه شاگردان و تربیت یافتگان مکتب او نیز از جمله آثار وجودی او هستند، من جمله: فرزندش میرزا ابراهیم، فیاض لاهیجی، علامه مجلسی، ملامحسن فیض کاشانی، ملاحسین تنکابنی، محمدبن علی رضا آقاجانی<sup>۲</sup>

### ضرورت و اهمیت تحقیق

تحقیق حاضر ازدو جنبه نفسانی و عقلانی حائز اهمیت است:

۱- جنبه نفسانی: شناخت نفس از جمله اموری است که باری تعالی و ائمه معصومین علیهم السلام بسیار بر آن تأکید کرده‌اند. حتی در مواردی باری تعالی انسان را به خاطر عدم تفکر و تدبیر در آیات انفسی مورد سرزنش و تگوهش قرار داده است و معصومین علیهم السلام بارها و بارها شناخت نفس را شاهراه معرفت باری تعالی معرفی کرده‌اند، «من عرف نفسه فقد عرف ربه». اما از بین نفوس، نفس حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم از اولیوی و ویژه برخوردار است. چنانکه باری تعالی می‌فرماید: النبی

۱. ر.ک. صدرالمآلهین، رساله سه‌اصل، تصحیح حسین نصر (بی‌جا: مولی، ۱۳۶۰)، ص ۱۴-۱۲؛ هانری کرین، ملاصدرا، ترجمه ذبیح‌الله منصوری (تهران: سعدی، ۱۳۷۹)، ص ۲-۴.

۲. جلال‌الدین آشتیانی، شرح حال و آرای فلسفی ملاصدرا، ص ۲۴-۲۵؛ صدرالمآلهین، مجموعه رسائل فلسفیه، (بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲هـ)، ص ۱۳ و ۱۴.

اولی بالمؤمنین من انفسهم. نفس او مظهر اتم و اکمل اسماء و صفات باری تعالی است او صورت و مظهر اسم اعظم الهی است. او اولین تعینی است که قبل از هر تعین دیگر ذات به واسطه آن متعین شده است، او برزخ جامع حضرت احدیت ذاتی و جمیع مراتب امکانی از روح و قلب و نفس و خیال و جسم است.

بنابر این حقیقت محمدیه ﷺ اتم دلائل، و واضح‌ترین دلیل بر وجود پروردگارش است زیرا او اکمل مظاهر کمالی الهی است.

از سوی دیگر شناخت حضرت محمد ﷺ تنها صراط مستقیمی است که سرانجام آن منتهی به شناخت حجت الهی بر روی زمین است و انسان را از مرگ جاهلیت می‌رهاند.

اللهم عرفنی نفسک فانک ان لم تعرفنی نفسک لم اعرف رسولک

اللهم عرفنی رسولک فانک ان لم تعرفنی رسولک لم اعرف حجتک

اللهم عرفنی حجتک فانک ان لم تعرفنی حجتک ضللت عن دینی<sup>۱</sup>

۲- جنبه عقلانی: موضوع فلسفه وجودیه ماهو موجود، و آثار و لوازم و مراتب آن می‌باشد. ولیکن در کتب فلسفی متداول از دومین مرتبه وجود، که «وجود منبسط» و «وجود عام» که همان حقیقت محمدیه ﷺ می‌باشد، هیچ‌گاه به طور مستقل از آن بحث نشده است، بلکه به صورت اشاره همچون مرواریدی در صدف الفاظ مستتر

است.

در این رساله سعی شده جایگاه و رتبه وجودی این مرتبه وجودی در ساختار هستی و فلسفه صدر المتألهین شرح و تبیین گردد. هر چند که عنقاء وجودی او بسیار سخت است به رشته تحریر فقیری چون من در آید.

### پیش فرض‌ها

فرضیات تحقیق عبارت است از:

۱- مرتبه تأصل و تقرر هر شی را حقیقت گفته‌اند، و از منظر صدر المتألهین حقیقت هر شی عبارت است از وجودی است که به واسطه آن آثار و لوازم احکام خاص آن شی، بر آن مترتب می‌شود.

۲- حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله و سلم اولین حقیقتی است که ذات احدیت به آن تعیین یافته است. بنابراین حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله و سلم اولین تعین حق تعالی است که خداوند در مرتبه احدیت مطلقه به خاطر خود در آن تجلی نمود و این تجلی اولین مرتبه تنزلات حق در قلمرو هستی است.

۳- حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله و سلم صادر اول از باری تعالی است

او واسطه بین وحدت حق و کثرت خلق است.

۴- او همچون نوری است که قبل از هر چیز باری تعالی او را خلق کرد، و

موجودات از او آفرید، او واسطه فیض حق در وجود است.

۵- اولین ظهور حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله عقل اول است.

۶- او مظهر اسم اعظم و جامع جمیع اسماء و صفات الهی است، بنابراین مظهر

حقیقی احد حقیقت احمد است و باقی مراتب مظهر حقیقت محمدی اند.

۷- حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله و حضرت محمد صلی الله علیه و آله حقیقت آن دو واحد است

با این تفاوت که یکی باطن است و دیگری ظاهر. حضرت محمد صلی الله علیه و آله صورت

اجمالی حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله است.

۸- حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله به اعتبار سریان در مراتب وجودی و به اعتبار مدارج

علمی و عینی دارای اسماء متعددی است که عبارت از:

الف - حقیقه الحقائق، از جهت تعلم اسماء الهی است، یاد گرفتن اسماء الهی

همان تحقق به حقایق اشیا است.

ب - حق مخلوق به، یعنی حقیقتی که به سبب او عالم خلق می شود.

ج - نفس رحمانی، عبارت از اول فیض وجودی است که این وجود خاص

بر دیگر ماهیات انبساط پیدا می کند و در همه آنها ساری است.

۹- از آثار خاص حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله خلافت کبری و ولایت کلیه مطلقه الهیه

است.

باتوجه به مطالب فوق می توان سئوالات اصلی تحقیق را بدین صورت تنظیم



کرد:

- ۱- مراد از حقیقت چیست؟
- ۲- حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله - دارای چه مرتبه وجودی است؟
- ۳- رابطه حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله با حضرت محمد صلی الله علیه و آله به چه نحو است؟
- ۴- رابطه حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله با عالم چگونه است؟
- ۵- رابطه حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله با انبیاء به چه نحو است؟
- ۶- رابطه حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله با عقل اول چطور است؟
- ۷- رابطه حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله با اسم اعظم چطور است؟
- ۸- آثار و ویژگیهای حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله چه می باشد؟
- ۹- رابطه حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله با خلافت و ولایت الهی به چه نحو است؟

### پیشینه تحقیق

تحقیق حاضر از جمله تحقیقات بسیار نادری است که تاکنون به صورت مستقل روی آن کار نشده است، حتی به ندرت می توان مقاله ای در مورد آن پیدا کرد، چه رسد مجموعه ای منظم که زوایای مختلف وجودی حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله را مورد بررسی و تحقیق قرار داده باشد.

از مزایای پژوهش حاضر این است که یک بعدی و از یک منظر به حقیقت

دیگر آنکه آشکار کردن افکار عرفانی ملاصدرا در رابطه با عنوان حقیقت محمدیه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ است، اگرچه تا کنون بعد عرفانی ملاصدرا را بسیار مورد توجه پژوهش گران بوده ولیکن تا به حال گوهر حقیقت محمدیه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در آثار او به منصه ظهور نرسیده است.

## روش تحقیق

از آنجا که محور اصلی پایان‌نامه بررسی آراء و نظرات ملاصدرا است، روشی که در انجام پژوهش دنبال شده، به روش کتابخانه‌ای محدود بوده است. اما نوع بحث در این مجموعه، به طریق عقلی و برهانی است یعنی سعی شده مسائل عرفانی در قالب برهان و نظامی خاص بیان شود تا به نتیجه‌ای کاملاً منطقی و عقلانی رهنمون گردد.

درگام نخست، کتب مقدمات عرفانی، همچون شرح مقدمه قیصری و شرح گلشن راز را مطالعه نمودم تا تصویری صحیح و به دور از ابهام و پیچیدگی حاصل گردد. سپس آراء ملاصدرا را که پایه‌های اصلی پژوهش را تشکیل می‌داد، جمع‌آوری نموده، و از آنجایی که ریشه‌مبانی عرفانی ملاصدرا از ابن عربی اخذ شده،

مختصری از آراء ابن عربی، و شارحان نیز گردآوری شده است، و در مرحله بعدی که مقتضی اندیشه ورزی و تدبر بر روی مطالب فراهم آمده می باشد، همواره سعی بر این بوده است، اصول و مبادی و زوایای مبهم موضوع را بانگرفشی تلفیقی بیان نموده، مسائل به گونه ای مطرح و مورد بررسی و تحلیل واقع شود که از رهگذر آن ابعاد و موارد مبهم روشن گردد و بستر مناسبی جهت دستیابی به نتیجه ای روشن و خالی از ابهام، فراهم آید.